

DOSSIER:

LESGEVEN AAN GETRAUMATISEERDE KINDEREN

Kinderen die op jonge leeftijd een of meerdere traumatische gebeurtenissen ervaren, kunnen als gevolg daarvan gedragsproblemen ontwikkelen. Voor leraren kan het lastig zijn dit gedrag te herkennen als mogelijke tekenen van trauma. Daardoor komen veel getraumatiseerde kinderen op school terecht in een negatieve spiraal. En dat is onnodig, stelt klinisch psycholoog en traumabehandelaar Leony Coppens.

Samen met orthopedagoog Marthe Schneijderberg en psycholoog en gedragstherapeut Carina van Kregten schreef Leony het boek *Lesgeven aan getraumatiseerde kinderen*. In dit praktische handboek vertaalt het drietal hun kennis en jarenlange praktijkervaring in het werken met getraumatiseerde kinderen naar het basisonderwijs.

Leony: "In de praktijk zien we dat veel getraumatiseerde kinderen vastlopen op school. Ze presteren onder hun kunnen.

Vaak leidt hun gedrag tot problemen in de omgang met leeftijdsgenoten en de leraar. De manier waarop veel leraren reageren op het gedrag van

traumatische kinderen, slaat vaak niet goed aan. De traumaproblematiek wordt soms zelfs versterkt, als een leraar uit onwetendheid precies datgene doet wat de stress bij het kind triggert. Dat is jammer, want de leraar kan met de juiste kennis over trauma en zijn eigen didactische kennis en inzicht een enorme bijdrage leveren aan het herstel van de aangerichte schade." De sleutel: trauma-sensitief lesgeven.

OVER GETRAUMATISEERDE KINDEREN

IN GESPREK MET LEONY COPPENS

Yosef is tien jaar en afkomstig uit Eritrea. Toen hij acht was, hebben zijn ouders hem meegegeven aan mensensmokkelaars in de hoop dat hij daarmee een veiligere en betere toekomst tegemoet zou gaan. De leraar van Yosef weet dat hij traumatische gebeurtenissen heeft meegemaakt tijdens zijn reis naar Nederland, maar Yosef zegt er nooit iets over. Hij maakt een gesloten indruk en stoort zich aan het minste geluid, terwijl hij niet door lijkt te hebben dan anderen zich juist aan hem storen. Yosef reageert soms ineens heel agressief.'

WAT IS TRAUMA?

Een traumatische ervaring hangt samen met de bedreiging van het leven of de fysieke integriteit van een kind of iemand die belangrijk is voor het kind. Het veroorzaakt een overweldigend gevoel van angst, hulpeloosheid en onmacht. Ook heeft het lichamelijke gevolgen, zoals hartkloppingen of een versnelde ademhaling. Niet ieder kind dat iets ingrijpends meemaakt, heeft meteen een trauma. Daarnaast leidt ook niet elke traumatische gebeurtenis tot problemen in de ontwikkeling van een kind. Volgens Leony gaat het vooral om kinderen die op jonge leeftijd chronische stress hebben ervaren en deze stress niet goed hebben kunnen verwerken. Het chronisch verhoogde stressniveau bij deze kinderen kan zich vertalen naar ongewenst gedrag, slechte schoolprestaties of emotionele onderontwikkeling. Leony: "Als je iets traumatisch meemaakt en daarna wordt gesteund door je ouders, dan is het mogelijk om dit te verwerken zonder er blijvend iets aan over te houden. Je veerkracht is dan groot genoeg. Dat is alleen lang niet altijd het geval. Denk bijvoorbeeld aan vluchtelingenkinderen van wie de ouders door de eigen stress onvoldoende in staat zijn om hun kinderen te kalmeren en gerust te stellen. Of een kind dat thuis wordt mishandeld of verwaarloosd."

AANTAL GETRAUMATISEERDE KINDEREN

Trauma bij kinderen in Nederland is meestal het gevolg van kindermishandeling. De meest voorkomende vormen zijn psychisch en/of fysiek geweld, fysieke of emotionele verwaarlozing en seksueel misbruik. Volgens officiële cijfers zit er in iedere klas gemiddeld één kind dat slachtoffer is van kindermishandeling. Volgens Leony zijn er ook onderzoeken die op een hoger percentage uitkomen, doordat de onderzoeken verschillen in opzet. Ook denkt ze dat het aantal getraumatiseerde kinderen per klas in werkelijkheid veel hoger is. "Op de eerste plaats komt kindermishandeling vaak niet eens aan het licht. Daarnaast is het zo dat de onderzoeken aangeven hoeveel kinderen per jaar slachtoffer zijn van kindermishandeling. Er wordt niet gekeken naar hoe lang kinderen nog kampen met de traumatische gevolgen ervan. Dus als een kind is mishandeld van 2009 tot 2014 en in 2015 niet meer, dan wordt hij dat jaar niet meer meegenomen in de resultaten. Maar als de mishandeling stopt, kampen kinderen meestal nog lange tijd met de traumaproblematiek." Naast trauma als gevolg van kindermishandeling, krijgen we in het Nederlandse onderwijs ook steeds vaker te maken met vluchtelingenkinderen. Veel van hen zijn getraumatiseerd als gevolg van oorlogsgeweld, gedwongen migratie en daaruit voortvloeiende sociale onzekerheid.

GEVOLGEN VOOR HET KIND

De precieze gevolgen van trauma op de ontwikkeling van een kind zijn lastig te voorspellen. Er spelen zoveel verschillende factoren mee, dat er geen sprake is van een vast patroon. Wel is duidelijk dat langdurige stress in de vroege kinderjaren de hersenontwikkeling negatief beïnvloedt. Hersenen ontwikkelen zich door het maken van

verbindingen tussen de hersencellen. Welke verbindingen worden aangelegd hangt af van de ervaringen die een kind opdoet, vooral in de relatie met zijn directe verzorgers. Hierdoor ontwikkelen de hersenen van een kind dat opgroeit in een stressvolle omgeving zich heel anders dan van een kind dat in een voorspelbare en veilige omgeving opgroeit. Langdurige stress zorgt ervoor dat de hersenen zich specialiseren in alert zijn en reageren op gevaar. Dit gaat echter wel ten koste van de ontwikkeling van heel veel andere functies die kinderen nodig hebben om goed te kunnen leren en functioneren op school. Denk aan functies als concentreren, dingen onthouden, samenwerken en het kunnen reguleren van emoties en gedrag. "Het brein van getraumatiseerde kinderen verkeert continu in overlevingsstand. Dat stamt nog uit de tijd dat een kind altijd op zijn hoede moest zijn. Raar is het dus niet, maar in de klas werkt het averechts. Het belemmert de gezonde ontwikkeling van het kind en heeft negatieve gevolgen voor de sfeer in de klas, wat óók weer averechts werkt," aldus Leony. De meeste getraumatiseerde kinderen hebben weinig vertrouwen in anderen en in zichzelf. Ook een laag zelfbeeld komt veel voor, wat resulteert in gedrag dat dit beeld bevestigt: een kind dat denkt 'ik kan het toch niet' en daardoor weinig gemotiveerd is om te leren, wordt zo vroeg of laat bevestigd in zijn negatieve overtuiging. Al is het maar op zijn rapport.

MOEILIK TE HERKENNEN

Ook de symptomen zijn heel divers van aard. Terwijl het ene getraumatiseerde kind gedrag laat zien dat vergelijkbaar is met ADHD, wordt een ander kind juist heel stil en teruggetrokken of het heeft de neiging te vluchten. Ook zijn er kinderen die in eerste instantie helemaal niet zo opvallen. Leony: "Een meisje dat ontzettend haar best doet om de leraar te *pleasen* lijkt al snel leergierig in plaats van getraumatiseerd. Een jongen die laat merken jouw steun helemaal niet nodig te hebben kan heel zelfstandig of eigenzinnig overkomen, terwijl hij misschien geleerd heeft dat steun vragen gevaarlijk is."

'Een getraumatiseerde leerling kiest er niet voor om bepaald gedrag te vertonen. Het overkomt hem'

Kortom: trauma bij een kind is om verschillende redenen lang niet altijd duidelijk te herkennen. Leony raadt daarom aan om na te gaan wat zo'n leerling meegemaakt zou kunnen hebben, voor je meteen denkt aan stoornissen als autisme of ADHD. "Trauma bij kinderen als gevolg van iets als kindermishandeling of oorlogsgeweld is alleen zo'n naar idee, dat veel mensen er onbewust niet aan *willen* denken. Labels zijn in die zin makkelijker. Het probleem ligt dan bij het kind en er zijn protocollen of medicatie om het ongewenste gedrag te bestrijden. Het is ook makkelijker om met ouders in gesprek te gaan over mogelijke ADHD dan over trauma."

Leony Coppens

Leony Coppens (1966) is orthopedagoog, klinisch psycholoog, cognitief gedragstherapeut en EMDR-therapeut. Zij heeft ruim 25 jaar ervaring met het begeleiden van kinderen en jeugdigen in de geestelijke gezondheidszorg. Leony was jarenlang hoofd behandeling van een Top Referent Trauma Centrum (0-18 jaar). Momenteel geeft zij als zelfstandige trainingen, supervisie en advies aan professionals in de GGZ, jeugdzorg en het onderwijs. Daarnaast geeft ze regelmatig lezingen en workshops op (inter-)nationale congressen.

TRAUMASENSITIEF LESGEVEN

IN GESPREK MET MARTHE SCHNEIJDERBERG

Het doel van traumasensitief lesgeven is dat een leerling zich competent en veiliger gaat voelen, waardoor hij meer rust ervaart en tot leren kan komen. Het vergroten van de veerkracht staat daarbij centraal. Ook wordt het klassenklimaat er beter van, waardoor zowel de leerlingen als de leraar meer tevredenheid ervaren. De eerste stap van traumasensitief lesgeven is het herkennen van trauma. Het is belangrijk dat je weet wat een kind heeft meegemaakt en hoe de huidige thuissituatie eruit ziet. Daarom is het raadzaam om zo snel mogelijk in gesprek te gaan met de ouders van het kind. Dat lijkt een enorme stap, maar volgens Marthe is met de meeste ouders een goed gesprek mogelijk: "Als je duidelijk maakt dat je handelt in het belang van hun kind, laten de meeste ouders wel het een en ander los. Ook als het gaat om mishandeling of andere zaken waar je je als ouder voor zou kunnen schamen."

Het is ook heel goed mogelijk om met het kind zelf te praten. "Leraren weten als geen ander hoe dat moet. Je kunt op ontspannen wijze het gesprek aangaan. Zo kun je een kind vragen of hij zich weleens zorgen maakt en voorbeelden geven van zorgen die andere leerlingen weleens met je hebben gedeeld. Of je kunt zicht krijgen op de thuissituatie door te vragen hoe de dag verder gaat als hij thuiskomt uit school." Als zowel de ouders als het kind niets loslaten, kun je ook proberen of een traumasensitieve aanpak beter werkt dan de andere dingen die je hebt gedaan om de leerling te ondersteunen. "Als het werkt, dan kun je trauma op deze manier alsnog herkennen. Je weet dan in ieder geval dat het kind meer leert dan wanneer je een reguliere aanpak zou hanteren en het leidt uiteindelijk tot meer inzicht in waar het gevoel van onveiligheid bij een kind vandaan komt," aldus Marthe.

DOOR EEN TRAUMABRIL

Een getraumatiseerde leerling kiest er niet voor om bepaald gedrag te vertonen. Het overkomt hem. Als je dat erkent, kun je naar de leerling kijken door een traumabril. Naar het onvermogen dat schuilgaat achter het gedrag. Dat is de tweede stap. Het erkennen van trauma betekent dat je als leraar begrijpt waarom een kind bepaald gedrag laat zien. Vaak zorgt alleen dat al voor de nodige rust. Bij het kind, maar ook bij de leraar zelf. Marthe: “Je komt dan uit de strijd die kan ontstaan als je denkt dat een leerling onwil laat zien. Je begrijpt dat het kind nieuwe dingen moet leren en daar heel veel hulp bij nodig heeft.”

GRENZEN ZIJN ESSENTIEEL

Al betekent dat niet dat een kind ongestraft zijn gang kan gaan op school. Integendeel zelfs. Met duidelijke grenzen voelt een getraumatiseerd kind zich het veiligst. Het is daarom belangrijk dat je duidelijk maakt wat wel en niet kan in de klas, zonder daarbij het gedrag van de leerling te veroordelen. Daarbij is het essentieel dat je aansluit bij de gevoelens en gedachten die onder het (ongewenste) gedrag van een leerling liggen. Elk gedrag heeft een betekenis en vaak komt het voort uit een gevoel van onveiligheid. “Als een leerling met pennen gooit, kun je bijvoorbeeld zeggen: ‘Ik zie dat je met pennen gooit. Ik denk dat je je nu niet fijn voelt. Stop maar met gooien. Je kunt er andere kinderen pijn mee doen. Wat doen we nu? Je geeft de pennen nu aan mij, of je komt hier vijf minuten zitten en daarna gaan we weer rustig verder met elkaar.’ Je laat merken dat je het gedrag begrijpt, je benoemt welk gedrag niet kan, waarom het niet kan en welk gedrag je wel graag ziet.” Volgens Marthe gaan veel leraren van nature zo

met leerlingen om: “Je hoeft als leraar ook helemaal niet te kiezen bij wie je het wel zo doet en bij wie niet. Zo’n aanpak werkt goed bij alle leerlingen.”

HOUDING EN NON-VERBALE COMMUNICATIE

Een traumasensitieve leraar is betrouwbaar en voorspelbaar in contact: zowel voor de getraumatiseerde leerling als voor de andere kinderen in de klas. Getraumatiseerde kinderen merken dat onder meer aan de manier waarop hun leraar communiceert. Als hij reageert met begrip en empathie, ervaart het kind dat het niet wordt veroordeeld. Daarbij is ook de non-verbale communicatie – denk aan de lichaamshouding, toon en gezichtsuitdrukking – heel belangrijk. “Uit onderzoek blijkt dat getraumatiseerde kinderen een neutraal gezicht veel sneller interpreteren als boos. Een neutrale blik kan dus gevolgen hebben voor het gedrag en het gevoel van de leerling in de klas. Als je dat weet kun je er rekening mee houden in de communicatie met het kind.”

ZELFREGULATIEVAARDIGHEDEN

Als leraar kun je een kind helpen zijn emoties en gedrag beter te leren reguleren. Dit doe je door een co-regulator te zijn, waarbij je een kind helpt met zijn emoties om te gaan. Daarnaast is het belangrijk om te (h)erkennen dat een kind al beginnende zelfregulatievaardigheden heeft, bijvoorbeeld bewegen, om zich heen kijken of geluidjes maken om minder stress te voelen. In plaats van dit als probleemgedrag te zien, kun je hierbij aansluiten en benoemen welke zelfregulatievaardigheden je ziet. Zo worden kinderen zich bewuster van hun gevoelens en kunnen ze met de hulp van de leraar andere manieren leren om zichzelf te reguleren.

AANPASSINGEN IN DE LESSTOF

Ook heeft een traumasensitieve leraar oog voor wat goed gaat. Hij weet wat de sterke kanten van het kind zijn en probeert daar waar mogelijk op in te spelen. "Dat kan ook voetballen zijn op het schoolplein, of helpen met opruimen na het knutselen. Als je bepaalde taakjes geeft waardoor het kind zich belangrijk of een helper voelt, dan versterkt dat de verbinding die je hebt met het kind." Het zelfregulerend vermogen kun je als leraar verder onder meer versterken met aanpassingen in de lesstof, die zich richten op het ondersteunen en ontwikkelen van de zogeheten 'regelfuncties'. Denk daarbij aan prioriteiten en doelen stellen, informatie filteren en verwerken en het beheersen van impulsen. "Deze vaardigheden zijn bij getraumatiseerde kinderen vaak onderontwikkeld. Het is daarom belangrijk dat je daar als leraar veel basaler op aansluit dan bij andere leerlingen. Een getraumatiseerd kind leert zo de gevolgen van stress steeds beter zelf te reguleren."

HARDE GELUIDEN

Ook is het essentieel om na te gaan wat voor het kind triggers zijn die een stressreactie teweegbrengen. Voor ieder kind is dat anders, al zijn er wel dingen die voor veel getraumatiseerde kinderen gelden: denk aan harde geluiden, een boze blik of een onverwachte aanraking. Of hard geluid – zoals een ambulance of het brandalarm op school – een trigger vormt voor het kind is makkelijk te achterhalen. Andere, meer persoonlijke triggers zijn een stuk moeilijker. Marthe: "Ga in gesprek met de ouders of eventueel met de therapeut om na te gaan of zij zicht hebben op de triggers van het kind. En wat ook goed werkt, is een week lang de stemming van het kind bijhouden op bepaalde momenten van de dag. Zo krijg je langzaam meer grip op wat het kind ontregelt. Het is een enorme investering, maar wel een die meer oplevert dan het moeite kost."

GEEN THERAPEUT

Als traumasensitieve leraar ben je een steunfiguur voor het getraumatiseerde kind. Je laat zien dat er betrouwbare volwassenen zijn en je ondersteunt het kind waar mogelijk bij het zelfregulerend vermogen, zodat hij daar zelf steeds beter in wordt. Je doel is om het kind in de klas een

'Als leraar luister en reageer je in de rol van steunfiguur'

veilig gevoel te geven, omdat hij alleen zo tot leren komt. Oftewel, je handelt in het belang van de schoolse ontwikkeling van het kind. Daarbij hoef je de problemen van het kind niet op te lossen. Marthe: "Voor een leerling kan het fijn zijn om dingen tegen de leraar te vertellen, maar je hoeft geen therapeutische gesprekken te voeren. De kern van het probleem hoef je niet aan te pakken. Als leraar luister en reageer je in de rol van steunfiguur." Al is het

wel belangrijk dat je weet welke therapieën er beschikbaar zijn: "Als een kind bijvoorbeeld veel herbelevingen heeft, kan dat betekenen dat er verdere traumabehandeling nodig is. Dat soort dingen herkennen hoort dan weer wel bij de rol van leraar", aldus Marthe.

Marthe Schneijderberg

Marthe Schneijderberg (1984) is orthopedagoog en sinds 2011 werkzaam bij Polikliniek Intermetzo Zonnehuizen Den Haag (HKJ), een Top Referent Trauma Centrum. Marthe heeft zich gespecialiseerd in diagnostiek bij kinderen met

chronische trauma- en hechtingsproblematiek. Omdat de school en de thuissituatie bij uitstek plekken zijn waar kinderen herhaalde, positieve, herstellende ervaringen op kunnen doen, geeft Marthe onder meer psycho-educatie aan leraren en opvoeders: zowel individueel als in groepen.

HET BELANG VAN GOEDE ZELFZORG

IN GESPREK MET CARINA VAN KREGTEN

'De meester van Yosef stelt voor aan de schoolleiding om een deskundige op het gebied van vluchtelingenproblematiek uit te nodigen voor een studieochtend. De deskundige besteedt ook aandacht aan de mogelijke gevolgen voor leraren van werken met getraumatiseerde kinderen. Naar aanleiding van deze ochtend richten de leraren een intervisiegroep op en zoeken ze contact met leraren op andere scholen om een uitwisseling te organiseren en te leren van elkaar. Het blijkt dat veel leraren gevoelens van onmacht en frustratie ervaren. Het helpt de meester van Yosef dat hij weet dat het bij het werk hoort en dat hij er met anderen over kan praten.'

Lesgeven aan getraumatiseerde kinderen is niet makkelijk. Deze leerlingen vragen veel van je tijd, energie én geduld. En dan niet voor een paar dagen of weken, maar vaak een heel schooljaar of langer. Sommige leraren ervaren het als uitputtend en frustrerend, niet in de laatste plaats omdat het zich afspeelt naast de dagelijkse lespraktijk. Kortom: traumasensitief lesgeven kan zorgen voor de nodige stress. Als die stress te lang aanhoudt, kan dat negatieve gevolgen hebben. Voor leraren is het daarom belangrijk om zowel psychisch als fysiek gezond te blijven. Goed voor jezelf zorgen is dan ook een fundamenteel onderdeel van traumasensitief lesgeven.

KLACHTEN (H)ERKENNEN

Alleen: dat is makkelijker gezegd dan gedaan. Volgens Carina worden stressgerelateerde klachten vaak – en zowel bewust als onbewust – genegeerd. “Soms denken leraren dat het wel weer over gaat. Of ze doen er niks mee, omdat ze denken dat het aanstellerij is. Het zijn dan ook vaak mensen uit de directe omgeving die als eerste aan de bel trekken. Vaak zien zij eerder dat je in de problemen begint te raken, dan dat je dat zelf ziet of wil zien,” aldus Carina.

MOGELIJKE NEGATIEVE GEVOLGEN

Als je stressgerelateerde signalen te lang negeert kunnen er ernstige, soms langdurige klachten ontstaan. Een burn-out is hier het meest bekende voorbeeld van. Maar ook kun je, als gevolg van de betrokkenheid bij een getraumatiseerde leerling, last krijgen van *secundaire traumatische stress*. Carina: “Het voelt dan alsof je de traumatische ervaringen zelf hebt meegemaakt. Als je last hebt van secundaire traumatische stress dan zie je bijvoorbeeld ongewild indringende beelden voor je. Of je kunt je niet goed concentreren, hebt last van nachtmerries en slaapt slecht.” Ook *uitputting van mededogen* is een verschijnsel dat specifiek samenhangt met het werken met getraumatiseerde mensen. Het is een proces waarbij empathie, hoop en compassie voor anderen langzaam plaats maken voor onverschilligheid. Je raakt als het ware afgestompt, wat kan zorgen voor uitval of verandering van baan.

ZELFZORG EN SOCIALE STEUN

Gelukkig komt het in de meeste gevallen niet zo ver. Met goede zelfzorg en voldoende sociale steun is het risico op aanhoudende klachten klein. Carina: “Waar knap ik van op? Wat levert mij, zowel op mijn werk als privé, energie op? Het is belangrijk om na te denken over zulke vragen. Ook is het goed om bewust om te gaan met sociale activiteiten. Sommige leraren maken daar een heel plan voor, maar dat is natuurlijk niet noodzakelijk. Na het werk iets gaan drinken met een collega. Of een keer spontaan lunchen buiten de deur. Er zijn genoeg dingen die ontspannend zijn en weinig tijd en moeite kosten. En daarnaast: als je collega's op een informele manier leert kennen, wordt het makkelijk om elkaar te vinden als dat nodig is.”

DE ROL VAN DE SCHOOL

Goede zelfzorg is dus belangrijk, maar het is lang niet het enige. De schoolleider speelt namelijk ook een belangrijke rol bij de gezondheid van zijn werknemers. Als er al een gespannen sfeer hangt, bijvoorbeeld door werkdruk of organisatorische veranderingen, dan worden leraren gevoeliger voor de mogelijke negatieve gevolgen van werken met getraumatiseerde kinderen. Werksteun, met name vanuit de schoolleiding, is daarom erg belangrijk. “Ga eens in gesprek met de desbetreffende leraar en vraag wat hij nodig heeft om zich te kunnen ontspannen of te ontwikkelen. Waar het om draait is dat je meedenkt, betrokken bent en erkent dat het niet vreemd is dat leraren zich de problemen van hun leerlingen aantrekken. Eigenlijk is dat laatste al het halve werk. Weten dat het erbij hoort.” aldus Carina.

Carina van Kregten

Carina van Kregten is werkzaam bij Intermetzo Zonnehuizen als psycholoog, cognitief gedragstherapeut en EMDR-therapeut. Zij werkt ruim twintig jaar met licht verstandelijk beperkte kinderen. In het bijzonder met kinderen die niet in het gezin van herkomst opgroeien. In de afgelopen jaren heeft zij met kinderen, hun ouders en de medewerkers van de zorginstelling gewerkt aan herstel van de sporen die de traumatische gebeurtenissen bij de kinderen hebben nagelaten.

Boek: Lesgeven aan getraumatiseerde kinderen

Lesgeven aan getraumatiseerde kinderen biedt leerkrachten, intern begeleiders en schoolmaatschappelijk werkers onmisbare praktische kennis en vaardigheden om goed om te kunnen gaan met het vaak moeilijk te begrijpen gedrag van de vele getraumatiseerde leerlingen waar ze op hun school, mede door de invoering van Passend Onderwijs, in toenemende mate mee te maken hebben. Het boek biedt leraren en andere onderwijsprofessionals de kennis en handvatten om getraumatiseerde leerlingen optimaal te ondersteunen in hun ontwikkeling. Door traumasensitief onderwijs te bieden aan kinderen die dat nodig hebben, wordt het klassenklimaat veiliger en gaan de effectieve leertijd en leeropbrengsten omhoog. Leony Coppens, Carina van Kregten en Marthe Schneiderberg hebben in dit boek hun kennis over de impact van chronische traumatisering op de ontwikkeling van kinderen gecombineerd met jarenlange praktijkervaring in het werken met getraumatiseerde kinderen.

